

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ

Актуальність проблеми. Професійне становлення молодого вчителя – це тривалий і напружений процес, який починається задовго до його першого входження до шкільного класу. Цьому присвячуються роки навчання в університеті, поглиблена самоосвіта в процесі оволодіння секретами професії, знайомство з кращими педагогічними практиками. Особливе місце у професійному становленні вчителя-початківця займає картина його адаптації до умов праці в навчальному закладі, яка припадає на перші роки і може складатися більш чи менш успішно.

Професійна адаптація науковцями трактується як процес залучення молоді до трудової діяльності, що передбачає взаємодію індивіда та виробництва з метою досягнення такої відповідності між ними, яка найбільшою мірою забезпечує ефективну працю, згуртованість персоналу, задоволення матеріальних та духовних потреб, різнобічний розвиток особистості (В.С.Немченко). Особливої уваги в цьому контексті заслуговують випускники педагогічних університетів, специфіка адаптації яких обумовлена багатofункціональністю, поліструктурністю, поліпредметністю учительської праці та ускладнюється реформами, які відбуваються сьогодні в освітньому просторі. Складність педагогічної діяльності ще і в тому, що остання включає в себе різнопланові загальні і конкретні освітні задачі, організаційні форми освіти та самоосвіти.

Вчорашній студент у перші ж дні роботи в школі стикається з низкою проблем, які досить часто самотійно, без сторонньої допомоги не в змозі подолати. Невдалий досвід досить часто завершується відмовою молодого фахівця від своїх амбітних цілей – стати майстром в царині педагогіки. І навпаки, вдале проходження адаптаційного періоду завершується добрим рівнем адаптованості, що в своєму загалі є запорукою вирішення низки проблем у освітній системі, зокрема, кадрового питання, нарощення

професійної майстерності, розвитку креативності та творчості. Варто пам'ятати, що сучасні тенденції такі, що у сфері кадрового забезпечення спостерігається процес постійного збільшення кількості вчителів передпенсійного та пенсійного віку. Тому сучасна школа гостро потребує притоку таких молодих учителів, які можуть прийти на зміну досвідченим педагогам та бути адекватними новій освітній ситуації і новим ускладненим умовам професійної діяльності. У цьому зв'язку проблема професійного становлення молодого вчителя, і зокрема, його успішна адаптація до умов праці, вимагає особливо уважного ставлення. Управляти адаптацією молодого спеціаліста можливо (безумовно, до певної міри), але лише на основі знання особливостей цього процесу, динаміки механізмів, специфіки формування адаптивних характеристик.

Отже, формування особистості молодого педагога як професіонала - складний, цілісний процес, обумовлений сполученням низки соціальних, психологічних, педагогічних чинників. Це потребує теоретичного осмислення та емпіричного вивчення.

Об'єктом даного дослідження є розкриття теоретичних аспектів проблеми адаптації молодих вчителів до умов праці в начальному закладі; предметом – сутність, закономірності та детермінанти адаптації вчителів-початківців. *Мета дослідження* – здійснити теоретичний аналіз проблеми адаптації молодих вчителів; *завдання* – виділити характерні особливості процесу адаптації, означити загальні тенденції явища та окреслити коло невирішених питань.

Зупинимося детальніше на психологічних закономірностях феномена нашого дослідження. Явище адаптації здавна хвилює суспільство. Природа людини та її фізіологічні властивості, що формувалися протягом багатьох віків, не можуть змінюватися так швидко, як це відбувається з технологічними та соціальними умовами суспільства. Людина не здатна до швидкого оптимального переструктурування в умовах різких змін. Їй необхідний певний запас адаптованості, якого в критичний момент

вистачило б на якісну перебудову свідомості, критичне осмислення нової ситуації, вольову і свідому профілактику розриву власного життя. Подібна невідповідність призводить до виникнення протиріч між біологічними можливостями людини та оточуючим середовищем. У міру просування вгору по сходинках ієрархії живих істот стереотипні, запрограмовані форми поведінки (у примітивних тварин) поступово поступаються місцем більш гнучкій і пластичній поведінці, що дозволяє організмам адаптуватися до різноманітних ситуацій, з якими вони постійно стикаються. На думку багатьох авторів, ігнорування проблеми адаптації людини часто призводить до порушень поведінки, психосоматичних захворювань, неврозів. Г.Сельє у зв'язку з цим використовує поняття "загальний синдром адаптації" як комплекс реакцій на тлі стресу, що призводить до поступового виснаження резервів організму, який намагається пристосуватися до нових умов. Втім є і обнадійлива теза: людина за умов розумної технології і стратегії власного життя здатна постійно нарощувати рівень адаптованості (Л.В.Сохань) [7].

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури засвідчує існування вагомої бази досліджень з проблеми. Зокрема, психолого-педагогічні закономірності професійного становлення молодих спеціалістів висвітлені в працях О.А.Абдуллиной, С.І.Архангельської, Ю.К.Бабанського, Л.Г. Борисової, Ф.М.Гоноболіна, І.А.Зязюна, Н.В.Кузьміної, С.В.Овдій, С.І.Скубій, М.І.Стурова, Н.О.Чайкіної. Обґрунтування сутності професійної адаптації, її методично-організаційного забезпечення розкриваються в працях А.Афанасьєва, С.Г.Вершловського, Д.І.Водзинського, Т.І.Гриб, Ю.С.Колесникова, Т.С.Полякова. Питання ефективності адаптаційного процесу та зовнішніх детермінантів розкриваються в працях А.Альберта, Л.Ф.Бенедиктової, В.В.Буткевич, Т.В.Гуляєвої, В.М.Дугинец, Л.М.Корнеєвої, С.В.Овдей, Л.С.Шубиної. Особливої уваги заслуговує монографія О.Г.Мороза, в якій розкривається сутність явища, структурні складові, механізми становлення та чинники. Втім, переважна більшість названих авторів здійснили свої дослідження щонайменше двадцять років тому назад;

сьогодні ж в умовах змін ціннісної парадигми суспільства виникла необхідність повернутися до цього питання для нового теоретичного осмислення та емпіричного вивчення.

Предмет нашого дослідження потребує уточнення та розмежування близьких за змістом понять «адаптація», «адаптивна поведінка», «професійна адаптація», «адаптивність», «адаптованість». Розглянемо детальніше ці категорії. При усій різноманітності уточнюючих деталей загальним є те, що адаптація розглядається як пристосування особистості до існування в соціумі відповідно вимог і норм. Дослідники П.С.Граве і М.Р.Шнейдман говорять про адаптацію як стан організму, коли внутрішній інформаційний стан максимально співзвучний інформаційному стану ситуації. Наголошується на такій особливості організму в процесі адаптації, як мінімізація реакцій на мінливі умови середовища. Адаптація здійснюється в процесі соціалізації особистості в ході її індивідуального розвитку, трудового і професійного становлення (Т.М.Титаренко).

У межах такого погляду на проблему адаптації доречно буде говорити про таке явище, як адаптивна поведінка. Аналізуючи це поняття, українська вчена С.І.Хаїрова посилається на дослідження Н.Вебер, де адаптивна поведінка визначається як індивідуальний спосіб взаємодії суб'єкта із ситуацією відповідно до власної логіки та значущості в житті людини та її психологічних можливостей. Головне завдання такої взаємодії полягає у якнайкращій адаптації до вимог ситуації. Це дозволяє суб'єкту оволодіти нею (ситуацією), ослабити чи пом'якшити вимоги, навчитися їх уникати чи звикнути до них і таким чином погасити стресовий вплив ситуації якомога швидше [6].

Дослідниками процесу адаптації до нових умов навчання виділяються як найбільш значущі такі аспекти: психофізіологічний (пов'язаний з руйнуванням одних динамічних стереотипів та становленням нових, виробленням адекватних форм реагування на впливи середовища), соціально-психологічний, що охоплює сферу взаємин та налаштованість на майбутню

професію та педагогічний – звикання до нових методів і форм навчання (Н.О.Багачкіна, С.А.Гапонова, В.П.Казміренко).

Узагальнивши підходи науковців до зазначених категорій, у нашому дослідженні професійна адаптація вчителя буде визначатися як складаний динамічний багатоступінчатий процес входження молодого спеціаліста в специфіку професії, оволодіння ним педагогічною майстерністю, що передбачає формування власного стилю взаємодії з дитячим колективом, високу активність та творчість [1, 2, 3, 5].

Адаптованість науковцями розглядається як здатність до адаптації, що передбачає такі психологічні та фізіологічні особистісні якості, що дозволяють оволодівати професійною діяльністю з найменшими затратами часу і сил, налаштованість на виконання професійних обов'язків, чутливість до колективних цілей, здатність до входження в систему професійних, соціальних та міжособистісних взаємин. Адаптованість саме до вчительської праці характеризується наявністю професійної спрямованості молодого вчителя, мірою оволодіння професійними компетенціями, рівнем усвідомлення професійних функцій. Про добру адаптованість вчителя засвідчує рівень його професійної майстерності, основу якої складає синтез спеціальних, психолого-педагогічних знань, професійних педагогічних умінь, культури педагогічного мислення та спілкування. Якщо ж молодий фахівець постійно демонструє нездатність досягти поставлених цілей, його наміри не знаходять повноцінної реалізації, а мотиви не мають чіткої визначеності, тоді говорять про неадаптивність. Про неадаптивність свідчить і розбіжність між цілями та одержаними молодими спеціалістами результатами, неспівпадання мети та результатів діяльності. У такому неспівпаданні з одного боку – витоки розвитку та удосконалення діяльності; з іншого – якщо результат значно краще очікувань – удосконалення діяльності. Неадаптивність можна розглядати як мотив, що стимулює та спрямовує входження у педагогічну професію [6].

Явище ускладненої адаптації молодого вчителя до професійної діяльності науковці конкретизують поняттям «утруднення», «складнощі», «проблеми» (Н.В.Кузьміна, П.Л.Касярума, Г.М.Маннапова) і виділяють такі: утруднення у формуванні окремих структурних компонентів педагогічної діяльності, дидактичні утруднення, проблеми у налагодженні стосунків з учнями, нездатність до конструктивної взаємодії з колегами, тощо.

У одному з досліджень (автор А.П.Савченко) наводяться такі дані: лише 9,6 % молодих учителів першого року роботи, 9,8 % – другого року, 11,3 % – третього року досягли високого рівня адаптованості; а майже третина усіх молодих учителів знаходяться на низькому рівні дидактичної адаптації.

Нами було проведено опитування 34 молодих вихователів ДНЗ, стаж роботи яких складає до 5 років, щодо труднощів, з якими вони зіткнулися в перші роки роботи.

Були названі такі:

- ✓ складнощі у спілкуванні з батьками вихованців, очевидна недовіра з їх боку, сором'язливість (34%);
- ✓ труднощі у спілкуванні з іншими колегами, неприйняття в колективі (23%);
- ✓ невміння організувати дітей, слабкі знання особливостей розвитку дітей, звідси завищені вимоги до дітей (21%);
- ✓ труднощі в організації робочого часу (9%)
- ✓ дидактична некомпетентність (13%).

Керівники ДНЗ у свої анкетах додають такі помічені ними труднощі процесу адаптації молодих спеціалістів: невміння підготуватися до робочого дня; нездатність вибудовувати партнерські взаємини з колегами; яскраво виражена амбітність, часто молодий педагог діє за принципом: «я краще знаю, як потрібно; невміння перенести теоретичні знання в практичну площину; острах у виявленні ініціативи; низька загальна професійна компетентність; неготовність до індивідуальної роботи з дітьми.

Серед молодих педагогів є і такі, що закінчили інші факультети, але першого вересня з різних причин прийшли не до школи, а до дитячого садочка. Серед опитаних таких було досить багато – 24%. Це вчителі початкової школи, фізики, хімії, географії, музики, англійської мови. Взагалі, це досить непогана ситуація, якщо її розглядати насамперед з точки зору користі для дітей. Адже такі вихователі можуть значно збагатити освітнє середовище дошкільників. Втім, на перших порах саме ця категорія педагогів потрапляє в особливо складні для себе умови і часто справляє враження розгублених, невпевнених, з відчуттям неефективності. За їх словами, головними труднощами для них стало нерозуміння специфіки віку і особливостей організації роботи, намагання перенести класно-урочну систему в дошкільне середовище. Більшість з них вважали, що у дошкільному закладі буде напевне легше, аніж у школі. Насправді, зіткнулися з низкою проблем, про існування яких вони навіть не здогадувалися і для подолання яких знадобилося досить багато часу.

На думку дослідників, важливим фактором прискорення процесу адаптації є вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх учителів через посилення професійно-педагогічної спрямованості всього комплексу навчально-виховних занять, формування у студентів професійно важливих якостей, необхідних для практичної діяльності. У педагогічному ВНЗ професіоналізація навчального процесу означає його педагогізацію. Продовженням розпочатої у ВНЗ роботи є діяльність, спрямована на прискорення процесу дидактичної адаптації молодих учителів у період їх самостійної роботи у школі (Н.О.Чайкіна).

Серед детермінант адаптації науковці виділяють внутрішні, тобто такі що пов'язані з цариною інтересів, потреб, настанов, переконань молодого педагога та зовнішні, що складають специфіку зовнішніх впливів.

Зупинимося на характеристиці психологічної готовності як вирішального чинника успішної адаптації до педагогічної діяльності. На думку науковців, вона передбачає сформовану, яскраво виражену

спрямованість на учительську діяльність, установку на роботу у школі, наявність інтересу до дитини і до предмету, який викладає, потребу у самоосвіті у цій сфері професійних знань (В.А.Сластьонін). Сюди відносять емоційну стійкість, що забезпечує витримку, професійно-педагогічне мислення, тобто таке мислення, яке дозволяє проникати в причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, відшукувати наукове пояснення успіхів і невдач, передбачити результати роботи.

Спрямованість на педагогічну професію починає складатися ще задовго до вступу до вищого навчального закладу. Очевидно на це впливає успішність навчання і взаємин школяра, наявність поряд учителя, з якого хотілося б брати приклад, позитивний досвід, індивідуально-психологічні особливості особистості. Як тут не згадати слова В.О.Сухомлинського («Сто порад учителеві»): «У вас зародилася мрія стати вчителем... попросіть у комітеті комсомолу призначити вас піонервожатим загону чи вихователем жовтеньської групи. Перевірте, випробуйте себе... Якщо цей світ відкриється перед вами, якщо в кожній дитині ви відчуєте її індивідуальність, якщо у ваше серце постукають радощі й прикрощі кожної дитини й відізвуться вашими думками, турботами, тривогами – сміливо вибирайте своєю професією вчительську працю, ви знайдете в ній радість творчості».

Раніше більшість студентів приходили до навчання у педагогічних вузах саме таким способом, тобто отримавши перший досвід саме в школі. На жаль, значна частина сьогоднішніх студентів взагалі вступають до педагогічного вузу за принципом: «треба ж було десь навчатися», «не пройшов до університету імені Тараса Шевченка, пішов до педагогічного ВНЗ». Вступивши на перший курс, багато хто з них переконаний, що в школі працювати не буде. Хоча радує при цьому налаштованість більшості з них вивчити психологію, іноземну мову, розібратися в інформаційних технологіях... Але при цьому не працювати в школі... Зрозуміло, це не

означає, що саме так і буде. Довчившись до четвертого, п'ятого курсів більшість змінює свої настанови та з великим натхненням йдуть до школи.

Велике значення у формуванні налаштованості на майбутню професію відіграє навчання у ВНЗ. Як організовано процес навчання? Чи створені можливості для самореалізації студентів, ефективного професійного зростання? На Порталі Університету імені Бориса Грінченка започатковано опитування: «Який із факторів є найважливішим для забезпечення власного життєвого успіху?» Більшість опитуваних (67,4%) відповіли: «Гармонійно поєднувати навчання, фізичний розвиток, хобі та соціальну активність у власному житті». Видається, що можливість саме такого самоздійснення у процесі навчання у ВНЗ здатна забезпечити сприятливі умови для оптимістичного погляду у майбутнє, сформувати налаштованість на майбутню професію.

Викладачі ВНЗ можуть «заразити» своєю професією, викликати бажання наслідувати, або навпаки – назавжди позбавити бажання займатися педагогічною діяльністю. Суб'єкт-суб'єктні взаємини, увага і повага до студентів результують у появі інтересу та бажання займатися педагогічною діяльністю.

І ось перші кроки вчорашнього студента в освітньому закладі. Як зустрінуть його? На запитання анкети щодо створення спеціальних умов для полегшення процесу адаптації молодих спеціалістів, керівники дошкільних закладів назвали такі: довірливі бесіди, постійна підтримка, схвалення, поєднання в групі з досвідченим педагогом, залучення до роботи творчої групи, організація підвищення кваліфікації на робочому місці (спостереження за роботою колег), закріплення наставників, опікування предметно-ігровими умовами в групі.

Поряд з цим, уже самі молоді педагоги називають чинники, з якими вони зіткнулися в перші дні перебування на робочому місці в навчальному закладі, а саме: постійна робота на підміні; неможливість отримати від методиста чітку консультацію; постійні зауваження з боку керівництва;

неефективна взаємодія з напарником, яка має достатній досвід, але неохоче ділиться ним; не поцінуються досягнуті успіхи, вся увага керівництва зосереджується на формальних ознаках; відсутня допомога в складних ситуаціях, коли немає напарника чи помічника вихователя; залишення наодинці в ситуації, коли в групі є важкі діти; відсторонення на другорядні позиції, коли є можливість продемонструвати власну професійність; неухвалене ставлення до ініціатив і пропозицій. Зрозуміло, що така організація ускладнює процес адаптації і часто призводить до руйнації професійних настанов.

Таким чином, аналіз проблеми професійної адаптації молодого вчителя дає підстави для висновків про її невирішеність і навіть загостреність в сучасних умовах розвитку суспільства. Не дивлячись на достатньо уважне ставлення до цієї проблеми науковців та практиків, існує низка невирішених до кінця питань. З метою посилення психологічної готовності до майбутньої професії, яка має допомогти процесу адаптації, варто на рівні школи започаткувати профільні педагогічні класи, організувати гуртки майбутнього вчителя. Бажано залучати початків до Школи молодого вчителя, участі в інтерв'їзійних та суперв'їзійних групах; нових підходів потребує ідея наставництва. Добре було б започаткувати конкурс педагогічних умінь молодих вчителів. Але все це може бути ефективним лише на додачу до основного: розвивального достатньо комфортного професійного середовища, де панують увага, повага та щире опікування молодими педагогами.

Список використаної літератури

1. Багачкина Н.А. Учет индивидуальных стилей обучения студентов как основа успешной адаптации при организации учебной деятельности // Вопросы биологии, экологии и методики обучения: Сборник научных статей. Вып.3. – Саратов: Изд-ство Сарат. педин-та, 2000. – С.108-110.

2. Балл Г.А. Понятие адаптации и ее значение для психологии личности // Вопросы психологии. – 1989. - №1. – С.92-100.
3. Гапонова С.А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения // Психологический журнал. – 1994. - №3. – С.9-12.
4. Казміренко В.П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодій людині до навчання у ВНЗ та майбутньої професії // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - №6. – С.76-78.
5. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях // Психологический журнал. – 2—1. – т.22. - №1. – С.16-24.
6. Мороз О.Г. Професійна адаптація молодого вчителя. - К.: Вища школа, 1980. - 94с.
7. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч. /Ред. рада: В.М.Доній, Г.М.Несен, Л.В.Сохань та ін. – Ч.1. Теорія та технологія життєтворчості. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
8. Хаирова С.И. Этнокультурные особенности формирования адаптивного поведения детей // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - №6. – С.26-29.
9. Филипс Л. Адаптация и ее разновидности. – Л.: Наука, 1979. – С. 19-49.